

Jared Diamond

Nositel Pulitzerovy ceny

New York Times bestseller

ROZVRAT

JAK SE NÁRODY VYROVNÁVAJÍ S KRIZEMI

„Jared Diamond nám ukazuje, že cesta z krize existuje.
Nám zbývá volba, zda se po ní vydáme.“ – BILL GATES

Jan Melvil
publishing

Jared Diamond

ROZVRAT

Jak se národy vyrovnávají s krizemi

Copyright © 2019 by Jared Diamond. All rights reserved.

Podle anglického originálu Upheaval: Turning Points for Nations in Crisis vydalo v edici H!story nakladatelství Jan Melvil Publishing v Brně roku 2020. Žádná část této knihy nesmí být nijak použita či reprodukována bez písemného svolení s výjimkou krátkých citací jako součástí kritických článků a recenzí.

Překlad Zdeněk Urban

Odpovědná redaktorka Irena Hanušová

Šéfredaktor Marek Vlha

Sazba a grafická úprava David Dvořák

Obálka David Dvořák, fotografie Bundesarchiv, B 145 Bild-P054320,

photo: Carl Weinrother

Jazyková korektura Vilém Kmuníček

Tisk a vazba PBTisk, a. s., Příbram

Vydání první

Jan Melvil Publishing, 2020

melvil.cz

Chyby a připomínky: melvil.cz/erratum

Pochvaly a recenze: melvil.cz/kniha-rozvrat nebo libisemi@melvil.cz

Diskutujte o knize s hashtagem #rozvrat

Knihy vyšla také elektronicky.

ISBN 978-80-7555-090-3

*Tuto knihu věnuji
památce mých rodičů
Louise a Flory Diamondových
a
budoucnosti
mé manželky Marie Cohenové
a synů Maxe a Joshuy Diamondových*

OBSAH

PROLOG: Odkaz Cocanut Grove	9
ČÁST I: Jednotlivci	
KAPITOLA 1: Osobní krize	27
ČÁST II: Národy: Minulé krize	
KAPITOLA 2: Válka Finska se Sovětským svazem	51
KAPITOLA 3: Vznik moderního Japonska	85
KAPITOLA 4: Chile pro všechny Chilany	115
KAPITOLA 5: Indonésie – vznik nové země	145
KAPITOLA 6: Přebudování Německa	173
KAPITOLA 7: Austrálie: Kdo jsme?	203
ČÁST III: Národy a svět: Dnešní krize	
KAPITOLA 8: Co přinese budoucnost Japonsku?	233
KAPITOLA 9: Co přinese budoucnost Spojeným státům? Silné stránky a největší problém	259
KAPITOLA 10: Co přinese budoucnost Spojeným státům? „Ostatní“ problémy	285
KAPITOLA 11: Co přinese budoucnost světu?	307
EPILOG: Poučení, otázky a výhledy	339
Poděkování	371
Zdroje obrazových příloh	373
Další literatura	376
Rejstřík	389

Odkaz Cocanut Grove

DVA PŘÍBĚHY – CO JE KRIZE? – KRIZE JEDNOTLIVCŮ A NÁRODŮ –
ČÍM TATO KNIHA JE A ČÍM NENÍ – PLÁN KNIHY

Většina z nás alespoň jednou za život projde osobní krizí. Můžeme ji – ale také nemusíme – zvládnout změnou sebe samých. I národy procházejí krizemi a také ony je změnou sebe samých mohou, ale nemusejí zvládnout. Terapeuti shromáždili o řešení krizí jednotlivců velké množství informací, jak podložených výzkumem, tak neoficiálních. Mohou nám jejich poznatky pomoci při řešení národních krizí?

Tuto knihu začnu dvěma příběhy z mého života, které mi poslouží jako příklady osobní a národní krize. Nejranější, jasně časově zařaditelné a konkrétní vzpomínky dítěte se údajně tvoří ve věku kolem čtyř let – na dřívější události si děti pamatují také, ale nezřetelně. V mém případě uvedené zobecnění platí. Moje první vzpomínka spojitelná s určitým datem totiž souvisí s bostonským požárem v Cocanut Grove, k němuž došlo krátce po mých pátých narozeninách. Třebaže jsem u požáru (naštěstí) nebyl osobně, prožil jsem ho z druhé ruky prostřednictvím děsivého vyprávění mého otce, který byl lékařem.

Dne 28. listopadu 1942 v přeplněném bostonském nočním klubu zvaném Cocanut Grove (takto psal název jeho majitel) propukl a rychle se rozšířil požár, při němž došlo k zablokování jediného východu. Neštěstí si vyžádalo celkem 492 obětí, stovky dalších lidí utrpěly zranění následkem přidušení, pohmoždění v tlačenci, vdechnutí kouře či popálení (foto 0.1). Lékaře a nemocnice zahltil příval zraněných

a umírajících. Pomoc vyžadovaly ale také psychologické oběti požáru: příbuzní otřesení tím, že jejich manželé, manželky, děti nebo sourozenci zemřeli tak strašnou smrtí, a přeživší požáru traumatizovaní pocitem viny, že zrovna oni zůstali naživu, zatímco stovky jiných návštěvníků klubu zahynuly. Až do 22:15 se jejich životy odvíjely normálně. Všichni měli plnou hlavu víkendových oslav Dne děkování, utkání v americkém fotbale a odjezdů vojáků do války. Ve 23:00 už byla většina obětí po smrti a životy jejich příbuzných i přeživších se ocitly v hluboké krizi. Jejich osudy vykolejily z předpokládané trajektorie. Styděli se, že zůstali naživu, zatímco jejich blízcí zemřeli. Příbuzní přišli o osoby ústřední pro jejich identitu. Požár otrásl vírou ve spravedlivý svět nejen přeživších, nýbrž i Bostoňanů, kterých se osobně nedotkl (včetně mne jako pětiletého chlapce). Vždyť ti, jež neštěstí postihlo, nebyli zlobivé děti ani zlí lidé. Šlo o normální lidi, kteří si záhubu nijak nezasloužili.

Některé přeživší a příbuzné neštěstí traumatizovalo na celý zbytek života. Několik jich spáchalo sebevraždu. U většiny však po velmi bolestných týdnech, kdy ještě nedokázali vnitřně přijmout ztrátu, začal pomalý proces truchlení, přehodnocování, přebudovávání životů a zjišťování, že se v jejich světě přece jen nezhroutilo úplně všechno. Mnozí z těch, kdo přišli o manžela či manželku, vstoupili do nového svazku. Identity těchto lidí ale i v nejlepších případech zůstávaly ještě po deseti letech mozaikou nové osobnosti utvořené po požáru Cocanut Grove a té staré z doby před požárem. Metaforu „mozaiky“, v níž stísněně koexistují nesourodé prvky, použijeme v této knize ve vztahu k jednotlivcům i národům ještě mnohokrát.

Cocanut Grove představuje extrémní příklad osobní krize. Extrémní v tom smyslu, že neštěstí postihlo najednou velký počet lidí. Jeho dopad byl dokonce tak velký, že vyvolal krizi vyžadující nalezení nových řešení v samotné psychoterapii – o tom se dozvíte více v kapitole 1. Mnozí prožíváme osobní tragédie na vlastní kůži nebo zprostředkovaně skrze zkušenosti příbuzných či přátel. Pro dotčené a okruh jejich příbuzných a přátel jsou tato neštěstí, byť s jedinou obětí, stejně bolestná jako požár Cocanut Grove pro okruhy 492 obětí.

Srovnáme si to s příkladem národní krize. Na přelomu padesátých a šedesátých let minulého století jsem žil ve Velké Británii. Ač jsme si to ani já, ani moji britští přátelé ještě plně neuvědomovali, tato země v oné době procházela pozvolnou národní krizí. Británie zaujímal vůdčí světové postavení ve vědě a měla nesmírně bohatou kulturní historii,

hrdou a jedinečně britskou. Dosud se vyhřívala na výsluní vzpomínek na nejmocnější válečnou flotilu světa, největší bohatství a nejrozsáhlejší impérium v dějinách. V padesátých letech však již bohužel ekonomicky krvácela a ztrácela své impérium i moc. Zmítala se ve vnitřních rozporech týkajících se její role v Evropě. Navíc se potýkala s přetrvávajícími třídními rozdíly a nedávnými vlnami přistěhovalců. Situace vyvrcholila v letech 1956 až 1961, kdy odepsala své zbývající bitevní lodě, zažila první rasové nepokoje a nuceně začala poskytovat africkým koloniím nezávislost. Suezská krize pak naplno odhalila ponižující ztrátu schopnosti Británie jednat nezávisle z pozice světové velmoci. Moji britští přátelé jen s velkými obtížemi nalézali v těchto událostech logiku. Stejně obtížně hledali slova, kterými by toto dění mně, nezorientovanému americkému návštěvníkovi, vysvětlili. Všechny ty rány osudu ještě více podpořily diskuse britských občanů a politiků o národní identitě a roli Velké Británie.

Uplynulo šedesát let. Dnešní Británie je mozaikou svého starého a nového já. Impérium nechala za sebou, stala se multietnickou společností, a aby zmenšila třídní rozdíly, vydala se cestou sociálního státu s velmi kvalitním veřejným školstvím. Už nikdy znovu nenabyla námořní ani ekonomickou nadvládu nad světem a nadále zůstává vnitřně rozpolcena ohledně své role v Evropě (pomysleme na brexit). Přesto patří nadále mezi šest nejbohatších zemí světa, stále je parlamentní demokracií s monarchou bez výkonných pravomocí, má vůdčí světové postavení ve vědě a technologiích a udržuje si jako měnu libru šterlinků, a nikoli euro.

Moje dva příběhy vystihují hlavní téma knihy. Krizím a tlakům vyžadujícím změnu čelí lidé na různých úrovních – jako jednotlivci, týmy, firmy, národy i jako obyvatelstvo celého světa. Krize mohou vzniknout na základě vnějších tlaků: u jednotlivce třeba tím, že jej opustí nebo mu zemře partner, u národa například vyhrožováním či útokem ze strany jiného národa. Vznikají ale také z vnitřních příčin: třeba když člověk onemocní nebo když národ projde občanským konfliktem. Zvládnutí vnějších či vnitřních tlaků vyžaduje *selektivní* změnu. To platí jak pro jednotlivce, tak pro národy.

Slovo „selektivní“ je zde klíčové. Není totiž ani možné, ani žádoucí, aby jednotlivé osoby či národy zahodily všechno z bývalé identity a změnily se od základu. Krize staví před národy i jednotlivce náročnou výzvu: určit části jejich identity, které jsou funkční a jako takové

nepotřebují změnu, a části, které nefungují a změnu tímto vyžadují. Jednotlivci i národy vystavení tlaku musejí poctivě posoudit své schopnosti a hodnoty a rozhodnout, které z nich se hodí i za nových, změněných okolností, a můžou být tudíž zachovány. Zároveň potřebují odvahu rozpoznat, co je nezbytné změnit, mají-li novou situaci úspěšně zvládnout. Jednotlivci i národy musejí najít nová řešení slučitelná s jejich schopnostmi i zbytkem osobnosti a souběžně rozpoznat prvky natolik zásadní pro jejich identitu, že jejich změna nepřichází v úvahu. Na nich je třeba následně stavět.

Výše jsem popsal některé paralely mezi krizemi jednotlivců a národů. Existují ovšem také nápadné rozdíly. I ty musíme zohlednit.

Jak definovat krizi? Začneme původem slova „krize“. Vzniklo z řeckého podstatného jména „krisis“ a slovesa „krino“, jež mají několik vzájemně souvisejících významů: oddělit, rozhodnout, rozlišit a bod zlomu. Krizi tedy můžeme považovat za jakýsi okamžik pravdy, bod zlomu, kdy se podmínky před a po tomto „okamžiku“ od sebe liší „mnohem více“, než před a po „většině“ jiných okamžiků. Slova „okamžik“, „mnohem více“ a „většina“ zde uvádím v uvozovkách. Těžko totiž rozhodnout, jak krátký má být okamžik, jak odlišné mají být změněné podmínky a nakolik vzácnější než většina jiných okamžiků má být bod zlomu, abychom ho nazvali „krizí“, a ne pouhým dalším drobným výkyvem či postupným přirozeným vývojem.

Bod zlomu znamená výzvu. Vytváří tlak směřující k nalezení nových metod zvládnutí daného problému, pokud vyšlo najevo, že ty stávající nestačí. Přijde-li jednotlivec či národ s novými, lepšími metodami, řekneme, že krizi úspěšně vyřešil. V kapitole 1 však uvidíme, že rozdíl mezi úspěšným a neúspěšným řešením často není jednoznačný – úspěch může být jen částečný, nemusí vydržet a tentýž problém může navíc vyvstat znovu. (Vzpomeňte si, jak Velká Británie v roce 1973 „vyřešila“ svoji úlohu ve světě vstupem do Evropského hospodářského společenství a poté se v roce 1975 rozhodla, že z následnické Evropské unie odejde.)*

Vyložme si nastíněný praktický problém názorněji: jak krátký, nakolik zásadní a jak zřídka musí bod obratu být, aby bylo užítí pojmu

* V roce 1975 se konalo referendum o brexitu, v roce 1975 Spojené království oficiálně zahájilo odchod z EU aktivací článku 50 Lisabonské smlouvy. Pozn. red.

„krize“ odůvodněné? Jak často můžeme dění v životě jednotlivce nebo v tisícileté historii nějakého území nazvat „krizí“? Na tyto otázky neexistuje jediná správná odpověď. Ukázalo se, že různé kontexty vyžadují různé odpovědi.

Jedna extrémní pozice vyhrazuje pojem „krize“ jen pro velmi dlouhá období a vzácné dramatické zvraty, k nimž dochází například jen několikrát za život u jednotlivce a jednou za několik století u národa. V souladu s tímto pohledem by třeba historik starého Říma v období po založení Římské republiky kolem roku 509 př. n. l. mohl nazvat „krizí“ jen tři události: první dvě války proti Kartágu (264–241 a 218–201 př. n. l.), nahrazení republiky císařstvím (kolem roku 23 př. n. l.) a invazi barbarských kmenů vedoucí k pádu Západořímské říše (kolem roku 476 n. l.). Onen historik by samozřejmě nepovažoval všechno ostatní mezi lety 509 př. n. l. a 476 n. l. za bezvýznamné, pouze by pojem „krize“ vyhradil pro uvedené tři výjimečné události.

S opačným extrémem pracuje můj kolega z Kalifornské univerzity v Los Angeles (UCLA) David Rigby a jeho spolupracovníci Pierre-Alexandre Balland a Ron Boschma ve své skvělé studii o „technologických krizích“ v amerických městech. Tyto krize pracovně definovali jako období dlouhodobého poklesu počtu patentových přihlášek, přičemž „dlouhodobost“ vyjádřili matematicky. Na základě takového vymezení autoři studie shledali, že americké město prochází technologickou krizí průměrně každých dvanáct let, průměrná krize trvá čtyři roky a průměrné americké město prochází technologickou krizí zhruba tři roky z každého desetiletí. Zjistili také, že jejich definice pomáhá odpovědět na důležitou praktickou otázku: co umožňuje některým americkým městům, ne však jiným, vyhnout se takto definovaným technologickým krizím? Historik starého Říma by události zkoumané Davidem a jeho kolegy smetl ze stolu jako prchavé maličkosti. Výzkumníci by mu zase oponovali tím, že on sám až na tři události zanedbává celých 985 let starořímské historie.

Chci tím říct, že „krizi“ můžeme definovat porůznu – na základě odlišné četnosti výskytu, délky trvání a měřítek dopadu. Zkoumat lze vzácné velké krize i časté malé krize. V této knize používám časové měřítko od několika desetiletí po přibližně jedno století. Všechny probírané země prošly „velkou krizí“ za mého života. Tím ovšem nepopírám, že všechny prošly i častějšími menšími body zlomu.

U krizí jednotlivců i u národních krizí se často zaměřujeme na jediný „okamžik pravdy“: třeba na den, kdy manželka řekne manželovi,

že podala žádost o rozvod, nebo (v historii Chile) datum 11. září 1973, kdy chilská armáda svrhla demokratickou vládu a dosavadní prezident spáchal sebevraždu. Jen málo krizí vskutku přijde jako blesk z čistého nebe bez jakýchkoli předzvěstí, jak se stalo v případě obří vlny tsunami na Sumatře, která 26. prosince 2004 znenadání zahubila 200 000 lidí, nebo v případě smrti mého bratrance v nejlepších letech – jeho auto rozdrtil vlak na železničním přejezdu, jeho manželka ovdověla a čtyři děti osiřely. Většina krizí jednotlivců i národů naopak představuje vyvrcholení vývojových změn trvajících řadu let: například dlouhodobých manželských sporů rozvádějícího se páru nebo politických a ekonomických potíží Chile. „Krise“ je náhlé uvědomění si dlouhodobých tlaků, nebo náhlá reakce na tyto tlaky. Takový pohled na krizi zjevně sdílel také australský premiér Gough Whitlam, který (jak uvidíme v kapitole 7) během 19 dnů v prosinci 1972 navrhl celou smršť opravdu velkých změn, přitom však význam svých reforem nepřeceňoval a označoval je za „pouhé uznání toho, co se již stalo“.

Národy nejsou jen pouhým součtem jednotlivců, liší se od nich v mnoha očividných aspektech. Proč přesto nahlížet na národní krize prizmatem krizí jednotlivců? Co takový přístup přináší?

Jedné z výhod si často všímám při rozhovorech o národních krizích s přáteli a studenty: ne-historici mají ke krizím jednotlivců blíže, jsou pro ně pochopitelnější. Perspektiva krize jednotlivce usnadňuje laikům spojit si národní krize s něčím známým, najít v jejich spletnosti logiku.

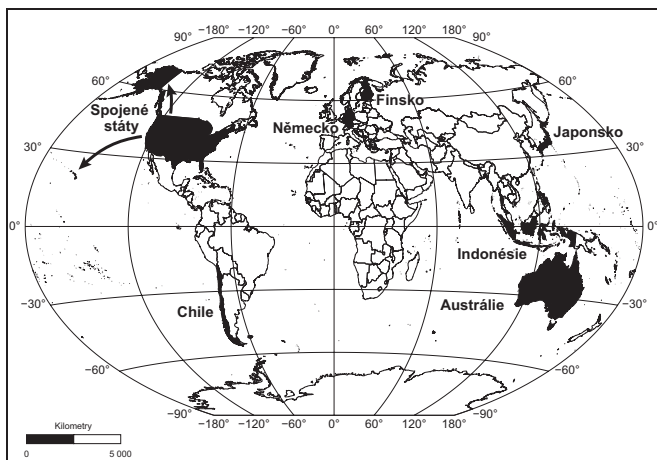
Na základě zkoumání krizí jednotlivců byl vytvořen průvodce tucetem faktorů, jež nám pomáhají pochopit různá vyústění těchto krizí. Výsledek této práce nám poslouží jako východisko pro navrzení odpovídajícího průvodce faktory, které nám umožní porozumět různým vyústěním národních krizí. Uvidíme, že některé faktory lze přímo přenést z krizí jednotlivců na národní krize. Například, jednotlivcům v krizi často pomohou přátelé, národy v krizi zase mohou získat pomoc od svých spojenců. Jednotlivci mohou řešit krize podle modelů vypořizovaných u jiných jednotlivců v analogické situaci, národy si zase mohou vypůjčit a přizpůsobit řešení jiných národů, jež čelily podobným problémům. Jednotlivci v krizi mohou čerpat sebedůvěru z překonání dřívějších krizí a totéž platí o národech.

Výše jsem popsal přímočaré paralely. Jiné faktory osvětlující vyústění krizí jednotlivců sice na národní krize nelze přenést takto přímo, přece však mohou posloužit alespoň jako užitečné metafory naznačující faktory relevantní pro národní krize. Psychoterapeuti například považovali za užitečné definovat vlastnost jednotlivce zvanou „síla ega“. I když národy nemají psychologickou sílu ega, jsme schopni nalézt příbuzný pojem důležitý pro národy – „národní identita“. Dále platí, že svobodu volby jednotlivců při řešení krize často limitují praktická omezení, například odpovědnost za péči o děti či nároky zaměstnání. Jistě, národy nepečují o děti ani nemají pracovní povinnosti. Čelí ale omezením svobody volby z jiných důvodů, například geopolitických nebo souvisejících s národním bohatstvím.

Srovnání oněch dvou druhů krize také umožní ostřeji vidět znaky národních krizí postrádajících obdobu v krizích jednotlivců. K těmto specifickým charakteristikám patří například skutečnost, že národy mají vůdce, zatímco jednotlivci nikoli. Při národních krizích, na rozdíl od těch individuálních, proto vyvstávají otázky o roli vůdcovství. Mezi historiky dlouho probíhala – a stále probíhá – polemika, zda výjimeční vůdci opravdu mění průběh historie (tomuto úhlu pohledu se říká „teorie velkých osobností“), nebo zda by to dopadlo podobně, ať by vládnul kdokoli. (Propukla by druhá světová válka, kdyby v roce 1930 Hitler zahynul při autonehodě, která jej tehdy téměř stála život?) Národy mají politické a ekonomické instituce, jednotlivci nikoli. Řešení národních krizí vždy zahrnuje hromadné interakce a rozhodování na úrovni národa, jednotlivci se naopak mohou často rozhodovat sami. Národní krize lze vyřešit buď násilnou revolucí (například Chile v roce 1973), nebo mírovou evolucí (například Austrálie po druhé světové válce), jednotlivcům o sobě násilnou revoluci provést nedokáže.

Vyjmenované paralely, metafory a odlišnosti mě přesvědčily o tom, že srovnání s krizemi jednotlivců může mým studentům na UCLA posloužit jako užitečná pomůcka usnadňující pochopení národních krizí.

Čtenáři i recenzenti často během čtení knihy pozvolna dospěli k závěru, že její záběr a přístup k ústřednímu tématu neodpovídají tomu, co čekali nebo si přáli. Jaký tematický záběr a přístup jsem v této knize zvolil a která témata a přístupy jsem do ní naopak nezahrnul?

Obr. 1 Mapa světa

Tato kniha je: komparativní, narativní, průzkumná studie krize a selektivní změny, jež probíhají po řadu desetiletí v sedmi moderních státech, se kterými mám ve všech případech bohatou osobní zkušenost. Na uvedené jevy přitom nahlížím prizmatem selektivní změny v krizích jednotlivců. Dotyčnými státy jsou: Finsko, Japonsko, Chile, Indonésie, Německo, Austrálie a Spojené státy.

Nyní si postupně projdeme, co z výše uvedených slov plyne.

Jedná se o *komparativní* knihu. Nevěnuje se jen jednomu státu. Abych mohl srovnávat, rozdělil jsem její stránky mezi sedm států. Autoři literatury faktu obvykle stojí před rozhodnutím, zda prezentovat jednotlivé případové studie, nebo srovnávat více případů. Oba přístupy s sebou nesou určité výhody i omezení. Případové studie oproti těm komparativním mohou na dané téma podat na stejném prostoru samozřejmě mnohem podrobnější výklad. Komparativní studie však nabízejí úhel pohledu a poznatky, jež zkoumání jednotlivých případů poskytnout nedokáže.

Historická srovnání nutí k pokládání otázek, které by u případové studie sotva vyvstaly: proč určitý typ události vedl v jedné zemi k výsledku V_1 , ale v jiné zemi přinesl zcela odlišný výsledek V_2 ? Jednosvazková historie americké občanské války, v níž si rád čtu, může například věnovat šest stran průběhu druhého dne bitvy u Gettysburgu, nemůže ale zkoumat třeba otázku, proč na konci americké občanské války, na rozdíl od občanských válek ve Španělsku a Finsku, vítězové ušetřili životy poražených.

Autoři případových studií často hovoří o těch komparativních s despektem. Vyčítají jim přílišné zjednodušování a povrchnost. Autoři komparativních studií zase kritizují ty případové – prý totiž nedokážou pojednat o obecnějších otázkách. Jejich úhel pohledu shrnuje bonmot: „Kdo zkoumá jen jednu zemi, nakonec neporozumí žádné.“ Tato kniha je komparativní studie, s výhodami i omezeními z toho plynoucími.

Pojednávám o sedmi státech a velmi jasně si přitom uvědomuji, že každému mohu věnovat jen stručný výklad. Sedím za psacím stolem, otočím hlavu a za sebou na podlaze pracovny vidím tucet stohů knih a studií vysokých až půldruhého metru – každá hromada představuje materiál pro jednu kapitolu. Přemítání o tom, jak zhustit půldruhého vertikálního metru podkladů o poválečném Německu do kapitoly o 11 tisících slovech mi působilo muka. Musím toho tolik vynechat! Ovšem stručnost má i své klady: čtenářům pomáhá srovnat hlavní problémy poválečného Německa a jiných států, aniž by je rozptylovaly či zahlcovaly fascinující podrobnosti, výjimky a různá „pokud“ a „ale“. Čtenáři, kteří by si chtěli téma nastudovat více do hloubky a zjistit ony fascinující podrobnosti, najdou v oddíle *Další literatura* na konci této publikace seznam knih a článků věnovaných jednotlivým případovým studiím.

Výklad v této knize podávám *narativním* stylem: vyprávění představuje tradiční styl historiků – jeho počátky sahají až do časů založení historie jako vědního oboru vybudovaného před více než 2 400 lety starořeckými autory Hérododem a Thúkydidem. Narativní styl znamená, že argumentace probíhá uvažováním v próze, bez rovnic, tabulek čísel, grafů nebo testů statistického významu a jen s malým počtem zkoumaných případů. Tento styl lze uvést do protikladu s velice silným novým kvantitativním přístupem uplatňovaným v moderním společenskovědním výzkumu. Ten intenzivně využívá rovnice, přesně formulované ověřitelné hypotézy, tabulky dat, grafy a velké vzorky (čili mnoho zkoumaných případů), které umožňují uplatnit statistické testy významnosti.

Osobně jsem se naučil velmi si považovat průkaznosti moderních kvantitativních metod. Využil jsem jich ve statistické studii věnované odlesňování na 73 polynéských ostrovech.* Dovedly mě k závěrům, jaké bych nikdy přesvědčivě nevytěžil z narativního výkladu o odlesňování na několika málo ostrovech. Jako editor jsem se rovněž podílel na knize,

* Barry Rolett a Jared Diamond, „Environmental predictors of pre-European deforestation on Pacific islands“, *Nature* 431 (2004): 443–446.

v níž někteří další autoři důvtipně využili kvantitativních metod k řešení otázek probíraných donekonečna a bezvýsledně narativními historiky: například zda Napoleonova dobovačná tažení a politické převraty prospěly následnému ekonomickému rozvoji Evropy.*

Zpočátku jsem doufal, že se mi podaří zahrnout do knihy i moderní kvantitativní metody. Po měsících úsilí jsem však dospěl k závěru, že jej musím přenechat jinému, budoucímu projektu. Tato kniha má za úkol pomocí narativní metody odhalit hypotézy a proměnné, jež se stanou základem pro následnou kvantitativní studii. Vzorek pouhých sedmi států nestačí pro získání statisticky významných výsledků. Čeká nás ještě spousta práce, než se moje narativní kvalitativní pojmy jako „úspěšné řešení krize“ a „pochtivé sebehodnocení“ podaří „uchopit matematicky“ čili proměnit je na měřitelné, vyčíslitelné veličiny. Tato kniha je narativním *průzkumem*, který doufám podnítl budoucí kvantitativní testování.

V této knize probírám z více než 210 států světa pouhých *sedm*, jež dobře znám. Všechny jsem opakovaně navštěvoval. V šesti z nich jsem dlouho žil, počínaje dobou již před 70 lety, a hovořím nebo jsem hovořil jejich jazyky. Všechny jsem si oblíbil a obdivuji je, rád se do nich vracím, v každém z nich jsem byl i v posledních dvou letech. U dvou jsem dokonce vážně uvažoval, že se tam přestěhuji natrvalo. Díky tomu o nich mohu psát se zaujetím a porozuměním a čerpat přitom z vlastních zkušeností a zkušeností mých dlouholetých přátel, kteří tam žijí. Ty překlenují dostatečně dlouhá období na to, abychom se během nich stali svědky velkých změn. Z oněch sedmi států mám omezený přímý osobní kontakt jen s Japonskem – nehovořím jeho jazykem, moje návštěvy trvaly kratší dobu a začaly před pouhými 21 lety. Vyrovnává to však fakt, že jsem v případě této země využil celoživotních zkušeností mých japonských přátel a studentů a také vyženěných příbuzných.

Sedm států, které jsem si na základě osobních zkušeností vybral, samozřejmě nepředstavují náhodný vzorek. Pět z nich patří mezi bohaté průmyslové země, jedna mezi středně bohaté a jen jedna mezi chudé rozvojové země. Žádná neleží v Africe – dvě jsou v Evropě, dvě v Asii a tři zbývající leží po jedné v Severní Americe, Jižní Americe a Austrálii. Odpověď na otázku, nakolik lze moje závěry vyvozené z tohoto nenáhodného vzorku vztáhnout na další státy, přenechávám jiným autorům.

* Jared Diamond a James Robinson, *Natural Experiments of History* (Cambridge: Harvard University Press, 2010).

Popsané omezení jsem přijal a vybral si právě oněch sedm, protože za rozhodující výhodu považuji možnost probírat jenom ty státy, které znám díky dlouhodobému intenzivnímu osobnímu kontaktu, přátelským vztahům a (v šesti případech) ovládnání příslušného jazyka.

Téměř celá tato kniha se týká *moderních* národních krizí, ke kterým došlo během mého života. Mohu o nich tedy psát z perspektivy současníka. Výjimka, kdy probírám změny z doby před mým narozením, se týká opět Japonska. Věnuji mu celkem dvě kapitoly: jedna pojednává o dnešním Japonsku, druhá o Japonsku v takzvaném období Meidži (1868–1912). Kapitulu o meidžiovském Japonsku jsem zpracoval, neboť představuje mimořádně výrazný příklad vědomé selektivní změny, stále ještě patří do poměrně nedávné minulosti a vzpomínky na meidžiovské období a jeho problémy dosud hrají v současném Japonsku významnou roli.

Národní krize a změny nastávaly samozřejmě i dříve a předestíraly podobné otázky. Ve věci řešení těchto otázek z minulosti nemohu čerpat z vlastní zkušenosti, o dřívějších krizích však pojednává rozsáhlá literatura. Mezi dobře známé příklady patří úpadek a pád Západořímské říše ve čtvrtém a pátém století našeho letopočtu; vzestup a pád státu Zuluů na jihu Afriky v 19. století; Velká francouzská revoluce roku 1789 a následná reorganizace Francie; nebo katastrofická porážka Pruska v bitvě u Jeny v roce 1806, jeho ponížení Napoleonem a zavedení sociálních, správních a vojenských reforem. Po několika letech práce nad touto knihou – v době, kdy jsem už pro ni dokonce vymyslel i název – jsem zjistil, že publikaci s podobným názvem (*Crisis, Choice, and Change* čili Krize, volba a změna) vydal můj americký vydavatel (Little, Brown) již v roce 1973!^{*} Tato kniha, na rozdíl od mé, zahrnuje několik případových studií z hlubší minulosti. Vedle toho se liší také v několika dalších základních ohledech. (Jedná se o editovaný sborník příspěvků více autorů, který využíval koncepci „strukturálního funkcionalismu“.)

Profesionální historický výzkum klade důraz na *studium archivů* čili zkoumání dochovaných původních psaných dokumentů. Každá nová historická studie odůvodňuje své vydání rozbořením zatím nevyužitých nebo nedostatečně využitých archivních pramenů, případně novým výkladem archivních pramenů zkoumaných již dříve jinými historiky. Tato kniha se na rozdíl od většiny publikací uvedených v další literatuře na analýze

^{*} Gabriel Almond, Scott Flanagan a Robert Mundt, editoři. *Crisis, Choice, and Change: Historical Studies of Political Development* (Boston: Little, Brown, 1973).

archivů nezakládá. Její přínos tkví v novém pojmovém rámci odvozeném z osobních krizí, otevřeně komparativním přístupem a náhledu na věc vyplývajícím z mých životních zkušeností a ze zkušeností mých přátel.

Tohle není časopisecký článek o aktuálním dění, určený ke čtení po několika následujících týdnech od vydání a poté odsouzený k zastarání. Očekávám, že má kniha zůstane v tisku po několik desetiletí. Tuto samozřejmost uvádím pouze proto, aby vás nezarazilo, že v ní nenajdete nic o konkrétních politických krocích současné Trumpovy administrativy v USA, o způsobu jeho vlády ani o současných rokováních ohledně brexitu ve Velké Británii. Vše, co bych dnes k těmto rychle se vyvíjejícím záležitostem napsal, by mohlo být až trapně překonáno již v době vydání knihy a po desetiletích by nemělo žádnou cenu. Čtenáři, které zajímá prezident Trump, jeho politické postupy či brexit, jistě najdou dostatek literatury na daná témata jinde. Kapitoly 9 a 10 této knihy nicméně mají co říct k závažným problémům USA projevujícím se v posledních dvou desetiletích a žádajícím si pod současnou administrativou ještě více pozornosti než kdy dříve. S těmito potížemi se USA budou pravděpodobně potýkat ještě v příštím desetiletí.

Na řadě je průvodce samotnou knihou. V první kapitole proberu osobní krize, ostatní věnuji národním krizím. Všichni víme, ať už z vlastních zkušeností nebo zkušeností příbuzných a přátel, že vyústění krizí bývají velmi různorodá. V nejlepších případech se lidem podaří vymyslet nové, lepší metody zvládnutí krize, takže z ní nakonec vyjdou posílení. V nejsmutnějších případech je situace zahltí a oni se vrátí ke starým způsobům čelení krizi, nebo přijmou nové, ještě horší způsoby. Někteří dokonce spáchají sebevraždu. Psychoterapeuti našli řadu faktorů ovlivňujících pravděpodobnost úspěšného vyřešení osobní krize. Tucet z nich proberu v první kapitole. Poté přezkoumám paralelní faktory ovlivňující vyústění národních krizí.

Možná jste si teď zklamaně povzdechli: „Tucet faktorů. Kdo si to má zapamatovat? Nešlo by to omezit jen na pár?“ Odpovídám: okrojit vyústění lidských životů nebo historii států na několik hesel by bylo absurdní. Kdybyste měli tu smůlu a vzali do rukou knihu tvrdící, že se jí to povedlo, dál ji nečtěte a rovnou ji zahodte. Kdybyste na druhou stranu

měli tu smůlu a vzali do rukou knihu, která vás provede všemi 76 faktory působícími na řešení krizí, také ji rovnou zahodte. Určit v oné nekonečné složitosti života priority a zpracovat je do stravitelné podoby má za úkol autor, nikoli čtenář. Zaměření se na tucet faktorů podle mě představuje přijatelný kompromis mezi těmito dvěma extrémy: zaručuje dostatečně podrobné vysvětlení skutečnosti, aniž se výklad stane rozvláčným seznamem položek užitečným zajisté pro nákupy, nikoli však pro snahu porozumět světu.

Po úvodní kapitole následují tři dvojice kapitol. Každý pár se věnuje jinému druhu národní krize. První se týká krizí, jež propukly jako náhlý rozvrat vyprovokovaný otřesem způsobeným jinou zemí, a zaměřuje se na dva státy (Finsko a Japonsko). Také druhá dvojice pojednává o náhlých krizích, avšak s vnitrostátními příčinami (Chile a Indonésie). Poslední dvojice líčí krize, jež „nevybouchly“, ale narůstaly pozvolna (Německo a Austrálie) zejména v důsledku tlaků vyvolaných druhou světovou válkou.

Finská krize (kapitola 2) propukla 30. listopadu 1939 masivním útokem Sovětského svazu. V následující zimní válce Finsko opustili prakticky všichni potenciální spojenci a země utrpěla těžké ztráty, přesto si zachovala nezávislost vůči Sovětskému svazu, jehož obyvatelstvo přechíslovalo finské v poměru 40 ku 1. O dvacet let později jsem ve Finsku strávil léto, hostili mě veteráni, vdovy a sirotci zimní války. Onen vojenský konflikt po sobě zanechal výraznou selektivní změnu, která z Finska učinila velmi specifickou mozaiku, směsici kontrastujících prvků: malá bohatá liberální demokracie, která razí zahraniční politiku usilující o získání důvěry zbídačené, obří a zpátečnické sovětské diktatury. Mnoho Nefinů považovalo tuto politiku za hanebnou a odsuzovalo ji jako „finlandizaci“. Nedokázali totiž pochopit historické důvody jejího přijetí. K nejsilnějším momentům mého letního pobytu ve Finsku patřila situace, kdy jsem jako neznalý věci vyjádřil podobné názory v rozhovoru s veteránem zimní války – zdvořile mi vysvětlil trpká poučení, jichž se Finům dostalo, když jim tehdy jiné národy odepřely pomoc.

Druhá z krizí vyprovokovaných vnějším otřesem se týkala Japonska. Dlouho udržovaná politika izolace této země od vnějšího světa skončila 8. července 1853, kdy do ústí Tokijského zálivu vplula flotila amerických válečných lodí a požadovala uzavření smlouvy a přiznání práv na vstup lodím a námořníkům USA (kapitola 3). Tato událost v konečném důsledku vedla ke svržení dosavadního japonského vládního systému,

vědomému přijetí programu drastických a dalekosáhlých změn a zároveň stejně vědomé volbě uchovat si mnoho tradičních znaků. Díky nim je dodnes Japonsko nejosobitější bohatou průmyslovou zemí. Japonská proměna probíhající několik desetiletí po připlutí americké flotily, v takzvaném období Meidži, představuje názornou ukázkou celé řady faktorů známých z osobních krizí působících na národní úrovni. Rozhodovací procesy a výsledné vojenské úspěchy meidžiovského Japonska nám formou protikladu pomohou pochopit, proč v 30. letech minulého století učinilo Japonsko odlišná rozhodnutí vedoucí k jeho drtivé porážce ve druhé světové válce.

Tématem kapitoly 4 je Chile, první z dvojice zemí, jejichž krize vypukly z vnitřních příčin. Vyvolal je rozpad politického kompromisu mezi občany. Dne 11. září 1973 po několika letech politického patu svrhl vojenský puč demokraticky zvolenou vládu prezidenta Allendeho. Vůdce puče generál Pinochet pak zůstal u moci téměř 17 let. V době mého pobytu v Chile několik let před touto událostí moji chilští přátelé nepředvíдали ani samotný puč, ani světové rekordy v sadistickém mučení, jež překonávala Pinochetova vláda. Naopak mi hrdě vysvětlovali dlouhé demokratické tradice Chile, zcela nepodobné tradicím ostatních jihoamerických zemí. Dnešní Chile je v Jižní Americe znovu demokratickou výjimkou, avšak selektivně změněnou. Zahrnuje prvky Allendeho i Pinochetova modelu. Právě chilská kapitola děsila mé přátele v USA během připomínkování rukopisu této knihy nejvíce – zejména pak rychlost a úplnost přeměny demokracie v sadistickou diktaturu.

S kapitolou o Chile tvoří dvojici kapitola 5 o Indonésii. Také tam vyústil rozpad politického kompromisu mezi občany do vnitřní exploze, pokusu o puč. Došlo k němu 1. října 1965. Indonésý puč však dopadl zcela opačně než ten chilský: jeho potlačení vedlo ke genocidní likvidaci frakce, která pokus o puč údajně podporovala. Také s ostatními státy, o nichž v knize píšu, Indonésie kontrastuje: z celé sedmičky je nejchudší, nejméně industriální a nejméně pozápádněná. Má také nejmladší národní identitu, která se upevňovala teprve během 40 let, kdy jsem tam pracoval.

Další dvě kapitoly (6 a 7) pojednávají o Německu a Austrálii. Jejich krize se odvíjely zdánlivě pozvolna, nepropukly náhle. Někteří čtenáři proto mohou váhat: Je vůbec vhodné užívat pojmu „krize“ či „rozvrat“ u tak pomalého vývoje událostí? I kdybychom zde upřednostnili jiný pojem, stále mi připadá užitečné nahlížet na ně v témže rámci, jaký uplatňuji při rozboru náhlejších přechodů. I ony totiž předestírají stejné

otázky týkající se selektivní změny a ukazují na stejné faktory ovlivňující vyústění krize. Navíc, rozdíl mezi „náhlými krizemi“ a „postupnou změnou“ je spíše nejasný než ostře vymezený: jedno se přelévá do druhého. Dokonce i u náhlých přechodů, jako v případě Chile, vedla k puči desetiletí pozvolně narůstajícího napětí a po nich následovala desetiletí pozvolných změn. Vývoj krizí v kapitole 6 a 7 proto líčím jen jako „zdánlivě“ pozvolný. Vždyť německá poválečná krize započala tím nejtraumatičtějším zpusťšením, jaké kdy kterákoli ze zemí probíraných v této knize zakusila: Německo bylo k 8. květnu 1945, kdy kapitulovalo ve druhé světové válce, zruinované. Také krize poválečné Austrálie se sice odvíjela pozvolna, ale začala třemi šokujícími vojenskými porážkami během necelých tří měsíců.

Z mých dvou zemí, jež prošly pozvolnou krizí, nejprve píšu o Německu po druhé světové válce (kapitola 6). V dané době tato země čelila souběžně problémům dědictví éry nacismu, neshodám ohledně hierarchického uspořádání společnosti a traumatu politického rozdělení na západní a východní část. Z komparativního hlediska mezi hlavní znaky řešení krize v poválečném Německu patří: mimořádně intenzivní mezigenerační spory, silná geopolitická omezení a proces smíření s národy, jež se staly oběťmi německých válečných zvěrstev.

Jako druhý příklad pozvolných změn uvádím Austrálii (kapitola 7). Za 55 let, co ji navštěvuji, stihla zcela přepracovat svou národní identitu. Když jsem do ní v roce 1964 přijel poprvé, budila dojem odlehle britské výspy v Tichomoří. Svou identitu dosud odvozovala od Velké Británie a dosud také vedla politiku takzvané bílé Austrálie omezující nebo vylučující přijímání neevropských přistěhoalců. Ve skutečnosti však Austrálie čelila krizi identity: znaky jako „bílá“ a „britská“ totiž stále silněji odporovaly zeměpisné poloze Austrálie, potřebám její zahraniční politiky, obranné strategie a ekonomiky, jakož i složení obyvatelstva. Dnes se obchod a politika Austrálie orientují na Asii, australská města a univerzitní kampusy jsou plné Asijců a australsťi voliči jen velmi těsně zamítli v referendu odmítnutí britské královny jako australské hlavy státu. Stejně jako v Japonsku období Meidži nebo Finsku byly i zde změny selektivní: Austrálie zůstává parlamentní demokracií s angličtinou jako oficiálním jazykem a velkou většinou obyvatelstva britského původu.

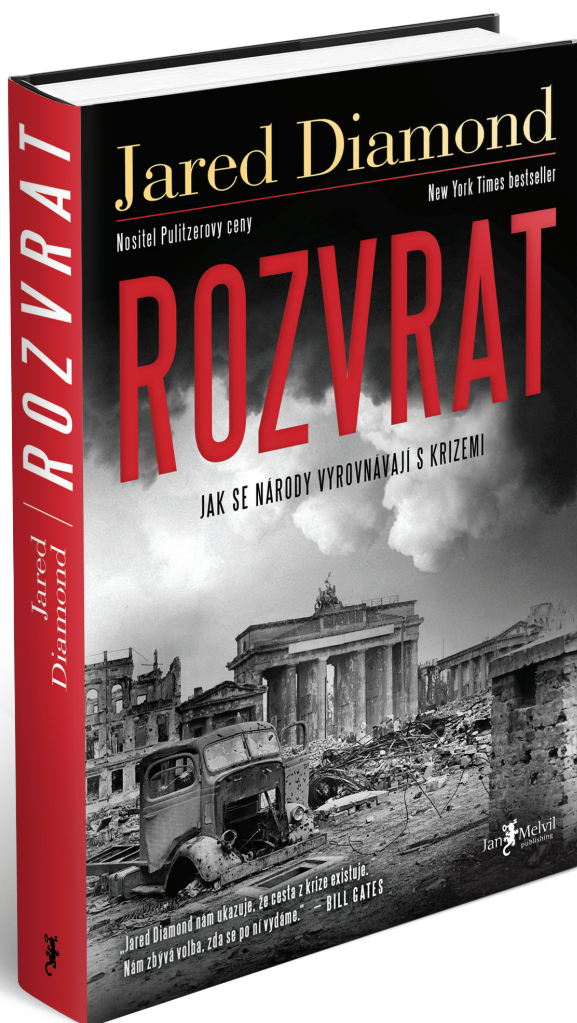
Všechny uvedené národní krize jsou obecně známé a vyřešené (nebo dlouhodobě řešené), což nám umožňuje zhodnotit, jak dopadly. Poslední čtyři kapitoly líčí přítomné a budoucí krize, jejichž vyústění

neznáme. Tuto část knihy začínám Japonskem (kapitola 8), probíraným rovněž ve 3. kapitole, které dnes čelí řadě zásadních problémů. Některé z nich si většina japonských občanů a jejich vláda uvědomuje, jiné nikoli. Některé z nich Japonci dokonce popírají. V případě těchto problémů dnes nevidíme žádné posuny směrem k řešení. Budoucnost Japonska je otevřená, záleží na jeho lidu. Pomohou dnes současnému Japonsku k úspěchu vzpomínky na to, jak v období Meidži odvážně překonalo tehdejší krizi?

Následující dvě kapitoly (9 a 10) se týkají mé vlasti, Spojených států. Poukazují v nich na čtyři narůstající krize, jež by v horizontu příštího desetiletí mohly po chilském vzoru podkopat americkou demokracii a sílu. Neobjevil jsem je samozřejmě sám – o všech čtyřech otevřeně polemizuje mnoho Američanů. Rovněž pocit krize je dnes v USA značně rozšířený. Mám dojem, že ani jeden z těch čtyř problémů nesměruje v současné době k řešení, všechny se naopak ještě prohlubují. Přesto mohou USA, podobně jako Japonsko období Meidži, vzpomínat na úspěšné zvládnutí krizí. Zvláště na naši dlouhou a mučivou občanskou válku a na náhlé vytržení z mezinárodní politické izolace a vstup do druhé světové války. Pomohou nyní tyto vzpomínky mé zemi uspět?

Nakonec přichází na řadu celý svět (kapitola 11). Z problémů, kterým dnes čelí, bychom sestavili nekonečný seznam. Já se soustředím na čtyři. Pokračování aktuálních trendů, jež s nimi souvisí, může podle mě v průběhu několika příštích desetiletí ohrozit životní úroveň všech lidí. Japonsko a USA mají dlouhou historii národní identity, nezávislé vlády i vzpomínky na úspěšné kolektivní konání. Světu jako celku naproti tomu taková historie chybí. Podaří se mu, když teď poprvé čelí potenciálně celosvětově osudovým problémům, vyřešit krizi i bez inspirovaných vzpomínek?

Knih končí Epilogem, v němž pohlédnu na naši studii sedmi národů a světa ve světle zmíněného tuctu faktorů. Potřebují národy k mobilizaci pro podstoupení velkých změn krize? Přeměnu krátkodobé psychoterapie podnítil šok z požáru Cocoanut Grove. Dokážou národy rozhodnout o své přeměně bez šoku typu Cocoanut Grove? Kromě toho se zamýšlím nad tím, zda mají vůdci rozhodující vliv na historii; naznačují směry budoucích výzkumů; a navrhuji typy lekcí, z nichž se můžeme díky zkoumání historie poučit. Pokud se lidé, nebo i jen jejich političtí vůdci, rozhodnou hloubat nad minulými krizemi, získané poznání by mohlo pomoci vyřešit také krize přítomné a budoucí.

Kupte si papírovou nebo elektronickou verzi knihy
za skvělou cenu na
www.melvil.cz